

УДК. 7.021.7:271.2-523.47(477.84-22):75.055:7.04

Олена БАКОВИЧ

ІКОНОСТАС ЦЕРКВИ ВВЕДЕННЯ В ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ с. РЕКШИН БЕРЕЖАНСЬКОГО Р-НУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛ.: ХУДОЖНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ

Розглянуто іконостас, який є прикладом поєднання різночасових і різних по стилю різьби та живопису. Охарактеризовано іконографічні та художні особливості пам'ятки з точки зору традицій та новацій у контексті сакрального мистецтва другої половини XVIII — останньої третини XIX ст.

Ключові слова: ікона, іконографія, композиція іконостаса, різьба.

© О. БАКОВИЧ, 2018

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (141), 2018

Актуальним питанням сьогодення є збереження та вивчення пам'яток сакрального мистецтва. Чимало з них є маловідомими чи забутими, хоча це твори високого мистецького рівня, які потребують дослідження. Однією із таких пам'яток є церква Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл.

Нашим завданням є розглянути та проаналізувати іконостас церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин, який відображає пласт сакрального мистецтва II пол. XVIII — останньої третини XIX ст. Розглянутий храм — це зразок пам'ятки, у якій облаштування інтер'єру є різночасовим: у ньому поєднані різні стилі та творчість майстрів II пол. XVIII та XIX ст.

В мурованому храмі Введення в храм Пресвятої Богородиці XX ст. с. Рекшин знаходиться іконостас, запрестольний вівтар Введення в храм Пресвятої Богородиці та бічний пристінний вівтар Преображення Господнього, виконані в другій пол. XVIII ст. Ці елементи облаштування інтер'єру перенесені з розташованої поруч дерев'яної церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці XVIII ст. (у 1774 р. перенесена із с. Вербів Бережанського р-ну Тернопільської обл.).

Іконостас церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці у вигляді багатоярусної суцільної конструкції є повним, — складається із Царських і двох дияконських врат, цокольного ярусу, ікон намісного ярусу, неділь П'ятидесятниці, празникового, апостольського, пророчого ярусів і завершений іконою Втілення Богородиці та Розп'яття. Варто зазначити, що апостольський ярус припіднятий угору по діагоналі до центральної ікони ярусу — Христос Архієрей. Наростання висоти іконостаса до середини є типовим в іконостасах Східного Опілля першої половини XVIII ст. (церква Успіння Пресвятої Богородиці с. Вербів Бережанського р-ну Тернопільської обл.). Такий тип іконостасів продовжує національні традиції побудови українських іконостасів XVII—XVIII ст. і був характерним для церков Західного Поділля (церква Успіння Пресвятої Богородиці в Чорткові Тернопільської обл.) та, зокрема, і Східного Опілля у XVIII (церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Новосілка Підгаєцького р-ну та Успіння Пресвятої Богородиці с. Скородинці Чортківського р-ну Тернопільської обл.) — першій пол. XIX ст.

В іконостасі характерні для бароко форми ікон (особливо апостольського ярусу), декор на основі

Іконостас церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фото автора, 2013 р.

акантового листа (празникового, додаткового та пророчого ярусів) та виноградної лози з гронами — різьблені об'ємні колонки апостольського та намісного ярусів. Можемо припустити, що аналогічна різьба була також на втрачених Царських і дияконських вратах. В архітектоніці та декоративній різьбі іконостас відображає риси стилю бароко, проте малярство, виконане у другій пол. XVIII ст., відображає риси стилю рококо, що підкреслено в рокайлевих орнаментах тла. Розглянутий іконостас поєднує у собі декілька мистецьких стилів.

В іконостасі збережений оригінальний живопис другої пол. XVIII ст. апостольського, пророчого та частина ікон із циклу П'ятидесятниці. Руці цього ж майстра належить живопис бічного вітваря Преображення Господнього у розглянутому храмі. Наразі відомостей про майстра-іконописця не виявлено, проте нам вдалося встановити, що цьому самому майстрові належить живопис парних пристінних вітварів св. Параскеви та Воздвиження Чесного Хреста (друга пол. XVIII ст.) церкви св. Параскеви с. Погорільці Золочівського р-ну Львівської обл. та ікона «Новозавітна Трійця» (1773 р., Рогатинський художньо-краєзнавчий музей).

Цокольний ярус іконостаса складається з чотирьох ікон, проте перемальований у XX ст.

Намісний ярус складається з чотирьох ікон. Автентичною є лише ікона Богородиця з Дитям. Інші три ікони пізніші по часу виконання. Намісна ікона Богородиця з Дитям виконана у другій пол. XVIII ст., але належить руці іншого майстра, ніж додатковий, апостольський та пророчий яруси іконостаса. Решта

намісних ікон — св. Миколай, Христос Пантократор, Введення в храм Пресвятої Богородиці виконані в останній третині XIX ст., про що свідчить дата 1873 р. над іконою Христа Пантократора. Частина додаткового ярусу неділь П'ятидесятниці, празникового та цокольного яруси перемальовані ще пізніше — у XX ст. Оригінальні (автентичні) Царські та дияконські врата втрачені та замінені творами XX ст.

У намісному ярусі ікона Богородиця з Дитям виконана в іконографічному типі Богородиця Почаївська. Це один із поширених на Східному Опіллі типів копій чудотворних ікон. Намісні Богородичні ікони могли бути копіями з давніших чудотворних ікон, підтвердженням цього є розглянута нами ікона. Серед копій чудотворних ікон на Східному Опіллі найпоширенішими були Почаївська та Белзько-Ченстоховська Богородиці. Поширенню Почаївської Богородиці сприяла близькість Почаївського монастиря, а також те, що згромадження ченців-василіан активно популяризували таке зображення за допомогою Почаївських друків. Розглянута ікона Богородиці з Дитям з намісного ярусу — це тип Богородиці Замилування, яка в лівій руці тримає білу хустку — символ страждання. Іконографічна схема складається з двох фігур — Богородиці й Дитини Христа. Обидві фігури звернені одна до одної. Голова Марії розвернута та схилена до Сина. Маленький Христос сидить на лівій руці Богородиці, правою рукою Він тримає Матір за підборіддя, лівою рукою із жезлом притримує зверху кулю-державу. Цікавим є те, що Дитя Христос сидить на зеленій подушці, яка прикрашена на кінцях золотистими тороками та китицями. У намісних іконах іконостасів другої пол. XVIII ст. церков Східного Опілля зображення Богородиці Замилування з Дитям, де Христос сидить на зеленій подушці з китицями, зустрічаємо у церкві св. Миколая с. Кальне Козівського р-ну, Воскресіння Христового с. Кальне Зборівського р-ну Тернопільської обл. Використання подушки з китицями при створенні іконографічного типу Богородиці Замилування на розглянутій території продовжується у XIX ст. (запрестольна ікона у церкві св. Димитрія с. Ремезівці Золочівського р-ну Львівської обл.).

Намісні ікони Христос Пантократор, св. Миколай, Введення в храм Пресвятої Богородиці належать руці одного майстра та виконані у другій пол. XIX ст.,

що дізнаємося з фундаторського підпису. Ікона Христос Пантократор має традиційну іконографію: Спас зображений, благословляючи правицею, ліву руку тримає на великій кулі-державі. Христос та Миколай зображені із коронами на голові. Майстер використовує класичну для цієї іконографії колористичну схему — поєднання синього та червоного кольорів, золоту облямівку одягу. Над іконою збережено фундаторський напис церковнослов'янською мовою «Фундатор Стефан Музичка со женою своєю Татьяною. Р. Б. 1873.». На іконі Христа тло орнаментоване стилізованим акантовим листям в стилі неорококо, що відповідає загальній стилістиці ікони.

Намісна ікона св. Миколая також має традиційну іконографію: святий зображений у вишневому фелоні та митрі, орнаментованому омофорі, правою рукою благословляє, у лівій тримає Євангеліє, на грудях — хрест. Також традиційну іконографію має храмова намісна ікона Введення в храм Пресвятої Богородиці, яка є багатофігурною композицією.

Руді маляра намісних ікон Христа Пантократора, св. Миколая та Введення в храм Пресвятої Богородиці належить бічний пристінний вітвар Розп'яття Христового з при стоячими, на якому є фундаторський підпис 1869 року.

В іконостасі над намісним ярусом розташований додатковий ярус із іконами неділь П'ятидесятниці. Як додатковий ярус іконостаса, сюжети із циклу неділь П'ятидесятниці зустрічаються в різних варіантах, проте винятково в церквах трьох західних епархій Східної Церкви — Перемишльській, Львівській, Холмській аж до кінця XVIII ст. [3, с. 185]. Винятком є іконостас XVIII ст. церкви Преображення Господнього с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл., у якому є цей ярус, хоча він походить з-за меж трьох згаданих епархій.

До циклу неділь П'ятидесятниці входить загалом шість сцен, проте майстри могли додавати в цей ярус інші сцени з життя Христа. У XVIII ст. на Східному Опіллі цей ярус може налічувати вісім — як у розглянутому іконостасі, чи шість композицій (церква Пресвятої Трійці смт Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., фрагменти іконостаса перенесені з ц. Різдва Пресвятої Богородиці с. Відинь (Смереківці) Перемишлянський р-н [2, с. 150]). Є шість неділь П'ятидесятниці, які відображаються у композиціях: «Христос і самарянка», «Увірування

Ікона Богородиця з Дитям. Намісний ярус іконостаса церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Фото автора, 2013 р.

Томи», «Зцілення розслабленого», «Зцілення сліпонародженого» та «Жони мироносиці». Неділя «Отців Нікейського собору» зображають як сюжет «Явління Христа Петрові Александрійському».

Зображення сцен неділь П'ятидесятниці в розглянутому іконостасі є типовими для другої пол. XVIII ст. церков Східного Опілля та мають традиційні композиційні схеми для українського сакрального мистецтва XVII і XVIII ст. У другій пол. XVIII ст. майстри лише вводять у сцени типовий для другої пол. XVIII ст. одяг окремих персонажів, їхні атрибути, трактування постатей в індивідуальній авторській манері, використовують пейзажі та реальні архітектурні мотиви при виконанні тла, що, власне, і бачимо в іконостасі церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці.

Празниковий ярус складається з 12 композицій, які містить малярство XX ст.

По центральній осі іконостаса — над Царськими вратами, на рівні празникового ярусу, розташована ікона Тайна вечеря, а над нею — Спас Нерукотворний. Переважно у іконостасах другої пол. XVIII ст. Східного Поділля ми зустрічаємо над Царськими вратами ікону Тайна вечеря, а Спас Нерукотворний зу-

стрічається рідше, ніж у попередні періоди. У розглянутому варіанті майстер використовує обидві ікони.

Розглянемо ікону Тайна вечеря. Це традиційна по іконографії багатофігурна композиція, що складається із зображення Христа та 12 апостолів навколо прямокутного столу. Христос правцею благословляє, у лівій тримає хліб. Цікавим є те, що на столі, окрім чаші, стоять тарілки зі столовими приборами. Апостоли зображені сидячи у складних ракурсах, деякі з них зображені у профіль. Таке трактування фігур є новою тенденцією в іконописі другої пол. XVIII ст. церков Східного Опілля.

В іконостасі ікона Спас Нерукотворний виконано в іконографічному типі плат Вероніки, на якому Христос зображений у терновому вінку, а плат з обох боків підтримують ангели. Така іконографічна схема та трактування розглянутої композиції є традиційними для українського іконопису.

Апостольський ярус, що східчасто піднімається до центру іконостаса, складається з дванадцяти ніш із зображенням апостолів та більшою іконою Христа у центрі. Майстер використовує зображення апостолів по одній постаті в композиції, кожна ікона є завершеною композицією. У розглянутому іконостасі майстер поєднав давнішу традицію зображення апостолів з Євангелієм і традиційне для другої пол. XVIII ст. зображення з атрибутами мученицької смерті. Майстер в одному ярусі зображає окремих апостолів лише з Євангелієм (закритим або розгорнутим) — Іван, Лука, Матей, Пилип, Яків, з Євангелієм і знаряддям мучеництва — Симон з пилою, Павло з мечем, Фома з пікою, та лише із атрибутами їхньої смерті — Варфоломій з ножом, Андрій з великим дерев'яним хрестом, або тільки зі своїм атрибутом — Петро з ключами. Лише один апостол — Варфоломій — без Євангелія чи атрибутів — із зверненими до глядача долонями. Слід зазначити, що майстер, незважаючи на дотримання традиційних для XVII — першої пол. XVIII ст. іконографічних схем, при зображенні апостолів з книгами також окремим апостолам додає атрибути їхнього мучеництва. Таким чином поєднує традиційну схему зображення з новими тенденціями. При виконанні композиції маляр міг взоруватися на друки, де апостоли зображені із знаряддям мучеництва. Такі зображення зустрічаємо в Почаївських друках на титульних аркушах Апостола 1759 р., 1783 р. [1, с. 80] та як окремі заставки.

Традиційним для попередніх періодів є зображення апостолів у довгих хітонах, поверх яких — гіматії, проте маляр зобразив їх у тогочасному одязі, характерному для мешканців Східного Опілля: у довгих сорочках-свитах з круглими вирізами горловини, накидках, підперезаних поясами, на ногах у усіх сандалі. Таке зображення апостолів у одязі, який носили селяни, робить їх ближчими для простого люду.

Центром апостольського ярусу є ікона Христос Архієрей. Спаситель зображений на троні в архієрейському одязі — червоному сакосі та митрі, синьому орарі з золотими китицями на кінці, синьому набедреннику теж з золотими китицями та зображенням серафима, на ногах жовте взуття з синіми хрестами. Правцею він благословляє, у лівій тримає відкрите Євангеліє. На сторінках Євангелія написано цитата з Мт. 25. 34: «Прийдіте блаженні Отця мого наслідуйте уготоване Царствіє Отця сложенія міра».

Ікони з розглянутого іконостаса, що виконані у другій пол. XVIII ст., вирізняються високою майстерністю виконання. Велика увага приділена деталям одягу, зачісці, архітектурі, пейзажу. На іконі Богородиця з Дитям майстер передає навіть матеріали, тканини, відображені техніки виконання декору — гаптування, вишивки бісером, тороки і китиці, коштовне каміння. Відчувається знання властивостей цих матеріалів і, очевидно, чималий досвід майстрів у змальовуванні їх з природи. В орнаментуванні тла ікон густо переплетеними рокайлевими мотивами, помітна ручна робота, без застосування трафаретів для витискання орнаменту на левкасній поверхні ікони.

Пророчий ярус, який є завершальним в іконостасі, складається з круглих картушів, обрамлених різьбою на основі акантового листа. Пророки розташовані по одному в композиції ікони, та зображені із сувоями в руках, деякі зі своїми атрибутами.

Над іконою Христа Архієрея у картуші розташована ікона з композицією Богородиця Втілення — в Богоматері із молитовно піднятими руками на грудях — медальйон із зображення Христа Еммануїла. Дитя правою рукою благословляє, у лівій тримає кулю-державу.

Завершенням іконостаса є Розп'яття. Скульптура Христа розташована на новому древку хреста, очевидно доробленому пізніше, що є занадто велике для скульптури та не вписується в ансамбль іконостаса.

Живописне вирішення іконостаса полягає у використанні м'якого світлотіньового моделювання тіла, розкішного трактування драперій. У колористичному вирішенні це використання великої кількості відтінків для моделювання тіла, особливо відтінків рожевого на ликах (рум'янці на щоках), у трактуванні драперій більше використання кольорів, можливе використання певної графічності. Обриси голів нагадують овал, характерним є довгий рівний ніс, високий лоб і півовальної форми брови. Загалом можна дійти висновку, що опрацюванню площин тіла майстри приділяють дещо більше уваги, ніж одягу. У зображенні тіла виявляються реалістичні тенденції другої пол. XVIII ст.

Розглянутий іконостас є високомистецькою пам'яткою сакрального мистецтва, що відображає типові риси сакрального сницарства другої пол. XVIII ст. та живопису другої пол. XIX ст. (окремі перемальовані ікони).

1. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII—XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України / В.Г. Бочковська, Л.В. Хауха, В.А. Адамович. — Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. — 359 с.
2. Чуйко О. Роль чину св. Василя Великого у розвитку культурно-мистецького життя Західної України XVIII століття / О.Д. Чуйко // Вісник ХДАДМ. — 2006. — № 12. — С. 149—158.
3. Janocha M. Wpływ brzeskiej unii kościelnej na refl eksję o sztuce oraz ikonografii i malarstwa cerkiewnego w XVII i XVIII wieku / M. Janocha // Polska — Ukraina.

1000 lat sąsiedztwa / pod red. St. Stępnia. — T. 5: Miejsce i rola kościoła grekokatolickiego w kościele powszechnym. — Przemyśl, 2000. — 366 s.

Olena Bakovych

ICONOSTASIS OF CHURCH
OF INTRODUCTION TO THE TEMPLE
BLESSED VIRGIN MARY OF THE VILLAGE
REKSHYN BEREZHANY DISTRICT
OF TERNOPIIL REGION:
ARTISTIC AND COMPOSITIONAL FEATURES

This iconostasis as an example of a combination of carving and painting that are different in time and style was studied. The iconographic and artistic features of monument are characterized from the point of view of traditions and innovations in the context of sacred art of the second half of the XVIII — the last third of the XIX century.

Keywords: icon, iconography, composition of the iconostasis, carving.

Олена Бакович

ИКОНОСТАС ЦЕРКВИ ВВЕДЕНИЯ
ВО ХРАМ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ
с. РЕКШИН БЕРЕЖАНСКОГО Р-НА
ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛ.:
ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ
И КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Рассмотрен иконостас, который является примером сочетания разновременных и различных по стилю резьбы и живописи. Охарактеризованы иконографические и художественные особенности памятника с точки зрения традиций и новаций в контексте сакрального искусства второй половины XVIII — последней трети XIX в.

Ключевые слова: икона, иконография, композиция иконостаса, резьба.